

STRAH U SVJETLU BIBLIJE

Ivan DUGANDŽIĆ, Zagreb

Sažetak

Polazeći od toga da je strah opće ljudska pojava, u članku se istražuje kako Biblija u svjetlu objave gleda na strah. Autor uočava razliku između čovjekova straha od moćnijeg neprijatelja, od prirodnih sila, od bolesti i na kraju od smrti, na jednoj te straha od božanstva i tajanstvenosti kojom je ono obavijeno, na drugoj strani. Biblija pomaže čovjeku da nadvlada prvu vrstu straha dozivajući mu u svijest da je izvor tog straha u samoj čovjekovoj ograničenosti i konačno u smrtnosti, pozivajući ga istodobno da se osloni na Boga koji je jedina čovjekova sigurnost. Druga vrsta, numinozni strah, koji je u početku biblijskom čovjeku zajednički sa svim drugim ljudima, polagano se u svjetlu objave preobražava u strahopoštovanje pred osobnim Bogom koji se objavio Mojsiju. Iako je Jahve uzvišen i strašan, on je svome narodu blizak i svet i zato ga njegov narod smije častiti, umjesto da ga se boji. Tako polagano pojam strah Božji postaje sinonim za čašćenje Boga i za pravilan odnos prema Bogu. Mudrosna literatura, pod utjecajem helenističke filozofske misli, otkriva razum kao izvor prave spoznaje volje Božje i zato strah tumači kao posljedicu manjka prave spoznaje Boga na strani čovjeka. Novi zavjet poznaje oblik numinoznog straha u smislu nedokučivosti tajne Isusove osobe i njegova poslanja te u isto vrijeme snage koja izlazi iz njega i kojom čovjeka veže uza se. Taj strah se javlja i u iznenadnim ukazanjima Uskrsloga, ali on prelazi u radost čim učenici u Uskrsnom prepoznaju Isusa. Napokon, Pavao, ali i neki drugi novozavjetni autori, iako s jedne strane ističu sinovski odnos kršćana s Bogom u kojem nema mjesta nikakvu ropskom strahu, ipak na drugoj strani koriste motiv straha u parenetskom smislu, kao upozorenje da je kršćanska egzistencija eshatološka egzistencija, to jest još uvijek otvorena za konačno dovršenje, pri čemu treba računati i sa sudom.

Ključne riječi: strah, prevladavanje straha, objava, strah Božji, strahopoštovanje, eshatološka egzistencija, dovršenje spasenja, sud.

Strah kao antropološka konstanta

Činjenica je da je naše vrijeme obilježeno strahom za budućnost čovječanstva i opstanak svijeta. Taj strah proizlazi ne samo iz sve većeg zagađivanja čovjekova životnog okoliša i iz pojave uvijek novih i sve zagonetnijih bolesti. On je posljedica i sve brojnijih i opasnijih oblika terorizma, te možda još više izravnog ugrožavanja samih temelja života neodgovornim znanstvenim pokusima, a

ponajviše apokaliptičke prijetnje samouništenja. Pitajući se, kako se nositi sa svim tim oblicima straha, vjernik će zasigurno posegnuti za Biblijom i pokušati u njoj tražiti odgovor. Treba odmah reći da bi bilo naivno u Bibliji tražiti izravna rješenja naših današnjih problema, jer oni su u tom obliku njoj jednostavno strani i nepoznati. No Biblija itekako pozna čovjekov strah i sama govori o njemu. Pritom ona ne nudi nikakve gotove recepte za prevladavanje straha ni na spoznajno-filozofskoj, a još manje na psihološkoj razini. Ona ga jednostavno registrira kao jednu od osnovnih datosti ljudskog života¹, i to u njegovim različitim oblicima, ne skrivajući da su se njezini glavni junaci u određenim okolnostima života bojali. Zato je zgodno rečeno da Biblija »ne pozna strah pred strahom«². Kako će se kasnije vidjeti, od tog čovjekova straha pred drugim čovjekom, životinjom ili prirodnim silama Biblija dobro razlikuje strah pred Bogom ili Božji strah i na posve drukčiji način govori o njemu.

Iskustvo straha u naravi je biblijskog čovjeka, kao što mu je u naravi i iskustvo sreće, radosti, žalosti i sl. Zato je kao mjesto straha najčešće istaknuto čovjekovo srce kao njegovo središte: ono može od straha »klonuti« (Ps 40,13; 1 Sam 17,32), »trnuti« (Ps 22,15) postati meko »poput voska« (Ps 22,15); od straha pred moćnijim neprijateljem srce kraljevo i srce svega naroda »drhti kao u šumi drveće« (Iz 7,2; usp. Post 42,28; 1 Sam 17,11), ono »premire« (Iz 7,4) itd. Svejedno je li to strah pred jačim neprijateljem (Ps 55,4s), pred silnom nemani (Am 9,3) ili pak nemoć pred prirodnom katastrofom (Jon 1,5), biblijskom je piscu sasvim logičan čovjekov strah. Njegov glavni izvor je u čovjekovoj ograničenosti i napokon u njegovoj smrtnosti. Sve to stoljetno iskustvo sabrao je mudri Sirah u razmišljanje nad čovjekovom sudbinom od njegova rođenja do smrti, kojoj je glavno obilježje strah: »Predmet misli njihove, strah srca njihova – tjeskobno je iščekivanje dana smrtnoga ... od onoga koji nosi krunu i grimiz do onoga koji nosi prtenu odjeću – sve je gnjev, zavist, nevolja i nemir, strah od smrti, svađe i borba« (Sir 40,2.4s).

Kad strah obuzme čovjeka, on u pokušaju da se zaštiti često poduzima nepredvidive i teško shvatljive korake: Kad se saznalo da je Mojsije ubio Egipćanina, on u strahu bježi u pustinju (Izl 2,14); taj isti Mojsije kasnije prigovara narodu što je iz straha odbio izvršiti Jahvin nalog da osvoji kanaansku zemlju (Pnz 1,19-37); nakon smaknuća kralja Gedalije, narod, zajedno s vojskom, od straha pred Kaldejcima bježi u Egipat (2 Kr 25,26), mjesto svoga negdašnjeg robovanja; Šaul od straha nije izvršio herem nad Amalekom, što mu je Bog po proroku Samuelu bio zapovijedio, pa je zbog toga odbačen (1 Sam 15). U svim tim

¹ Usp. G. WANKE, φοβέω κτλ; ThWNT IX, str. 196 upozorava da je u Starom zavjetu, uz jedinu iznimku Post 9,2 gdje je govor o strahu životinja, uvijek subjekt straha čovjek.

² H. U. von BALTHASAR, *Der Christ und die Angst*, Trier 1989., str. 13.

slučajevima strah je, kako se vidi, loš savjetnik ljudima koji se oslanjaju samo na sebe a ne računaju na Boga. I tu već susrećemo prve naznake teološkog vrednovanja straha u Bibliji i pokušaja da se on nadvlada.

Strah u svjetlu objave

Jedini čovjekov saveznik s kojim je on jači od straha jest, prema Starom zavjetu, Jahve. Zato prorok hrabri kralja Ahaza u teškom času njegove kušnje, kad mu prijeti daleko moćnija sila, da se osloni na Jahvu, a ne na nepouzđane ljudske saveznike (Iz 7,3s). Psalmist zasigurno polazi od brojnih povijesnih iskustava doživljene zaštite kad Jahvu ističe kao »štit života« pred moćnim dušmanima i protivnicima (Ps 27,1-3), upućujući mu istodobno molbu da ga ne »preda bijesu dušmana« (Ps 27,17), pozivajući i hrabreći istodobno svakog pravog molitelja: »U Jahvu se uzdaj, ojunači se, čvrsto nek bude srce tvoje: u Jahvu se uzdaj!« (Ps 27,14).

Biblija svjedoči i o tome kako Bog sam sa svoje strane sudjeluje u prevladavanju čovjekova straha onim karakterističnim ohrabrenjem »ne boj se!«. U Knjizi Postanka uvod u obećanje i savez s Abrahamom glasi: »Ne boj se, Abrame, ja sam ti zaštita« (Post 15,1). Zbog Abrahama Bog tu riječ upućuje i njegovu sinu Izaku na njegovu dolasku u Ber Šebu (Post 26,24), kao i Jakovu na njegovu putu u Egipat (Post 46,3). Jahve tako hrabri i Mojsija prije boja s bašanskim kraljem Ogom (Br 21,34). A Jošui koji treba preuzeti Mojsijevu ulogu nakon njegove smrti Bog poručuje: »Ne boj se i ne strahuj, jer kuda god pođeš, s tobom je Jahve, Bog tvoj« (Jš 1,9). Subjekt tog ohrabrenja mogu biti i drugi brojni pojedinci, ali i cijeli izabrani narod kad se nađe u kušnji. Ta riječ posebno snažno djeluje kad je prorok upućuje narodu u sužanjstvu: »Ne bojte se poruge ljudske, ne plašite se uvreda! Jer moljac će ih razjesti kao haljinu, crv će ih rastočiti kao vunu. Ali će pravda moja trajati dovijeka, i spas moj od koljena do koljena« (Iz 51,7s).

Strah od božanstva – numinozni strah

Posebnu vrstu straha predstavlja strah od božanstva i njegove blizine što je čovjek uvijek doživljava kao nešto iznenađujuće i strašno (*tremendum*). Taj, takozvani numinozni strah Izraelu je u počecima njegove povijesti bio zajednički s drugim narodima, ali je u Bibliji i taj strah polagano dobio drukčiji oblik. S vremenom, kako je napredovala objava u Izraelu, on je znatno »promijenjen osobnom slikom Boga«³. Abrahamovo priznanje da je čovjek pred Bogom samo »prah i pepeo« (Post 18,27) ostaje doduše bitnom odrednicom u cijeloj Bibliji,

³ O. SCHILLING, *Furcht*, u: *Bibellexikon* (izd. H. Haag), Einsiedeln – Zürich – Köln 1968., str. 502.

ali to ništa ne priječi da se biblijski čovjek smije klanjati pred Svetim a ne u strahu drhtati pred njim, jer to je njegov Bog koji ga je izabrao. Iako je Jahvino ime »veliko i strašno«, ono je prije svega »sveto«. Iako je Jahve »kažnjavao grijehе njihove«, on je iznad svega »milostiv bio njima« i zato zasluđuje da mu se njegov narod klanja (usp. Ps 99).

Bog se sam pobrinuo da čovjeka oslobodi nepotrebnog straha svoje blizine i da stupi s njim u osobni odnos. Tako Mojsije smije Jahvu podsjetiti kako mu je sam rekao: »Znam te po imenu, i ti uživaš moju blagonaklonost« (Izl 33,12). U Bibliji možemo pratiti, kako se strah od nepoznatog i zato zastrašujućeg božanstva polagano pretvara u strahopoštovanje koje narod ima pred svojim Bogom (usp. Iz 8,13; Ps 112). »Strah Bođuji može se javiti na razne načine, ali oni svi zajedno, svaki sa svoje strane, upućuju čovjeka prema sve dubljoj vjeri.«⁴

Ne smije se zaobići ni činjenica da se uz naglašavanje vjernosti Bođujim zapovijedima u Bibliji koristi i motiv straha, ali on je usko povezan s obećanjima koja su vezana uz zapovijedi i s pozivom ljubavi prema Bogu koji čini tako velike stvari za svoj narod (usp. Pnz 6,2-13), a kaznom se prijeti samo onima koji prezru Bođuje zapovijedi i budu se klanjali kumirima (Izl 20,5). To je jednostavno zato što je Bog saveza i obećanja u isto vrijeme i sudac svoga naroda kojemu će na kraju svaki čovjek polagati račun o svom vladanju. Tu crtu sačuvao je i Novi zavjet. Unatoč tako naglašenoj radosnoj dimenziji Isusova navještaja kraljevstva Bođujeg, Novi zavjet itekako sadrži i govor o Bogu koji će biti i sudac (usp. Mt 22,11-14; 25,31-46; Lk 23,30; Rim 1,18; Jak 5,1; Otk 6,12-17).

Strahopoštovanje pred Bogom i strah od grijehа

S porastom spoznaje o Bođujoj svetosti nije u Izraelu raslo samo strahopoštovanje pred Bogom saveza, već i strah od grijehа koji bi mogao negativno utjecati na čovjekovu vjernost savezu i njegov odnos prema Bogu. Začetak takvog straha nazire se već u razgovoru naroda s Mojsijem prilikom teofanije na Sinaju, pri čemu ključnu ulogu igra osjećaj nedostojnosti kod naroda zbog vlastite grešnosti: »Onda rekoše Mojsiju: 'Ti nam govori, a mi ćemo slušati. Neka nam Bog ne govori, da ne pomremo!' Ne bojte se – reče Mojsije narodu. – Bog je došao da vas samo iskuša; da strah pred njim ostane s vama te da ne griješite« (Izl 20,19s). Iz ovoga proizlazi da Mojsije ne želi narodu jednostavno i jeftino uzeti strah od Bođuje blizine, već ga nastoji transformirati u strah od grijehа koji i jest izvor osjećaja nedostojnosti naroda da bude u Bođujoj blizini.

A budući da se grijeh najbolje izbjegava i nadvladava čuvanjem Bođujih zapovijedi, sad se u Starom zavjetu naglasak polagano počinje pomicati na vjer-

⁴ X. L. DUFOUR (uredio), *Rječnik biblijske teologije*, KS Zagreb 1969., 1272.

nost zapovijedima odnosno Zakonu. Tako je s vremenom u Izraelu postalo moguće da se izraz »bojati se Boga« zamijeni izrazom »držati Božje zapovijedi« (Pnz 10,12. 20). U prvo vrijeme, dok je još bila živa svijest da je savez dar Boga koji je svoj narod »izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva« (Pnz 5,6), poziv na ljubav prema Bogu (Pnz 6,5) i isticanje straha Božjega (6,2.13) nisu predstavljali nikakve suprotnosti, nego su se međusobno prožimali. Nije se samo naglašavalo da se treba »bojati Boga«, već je usporedo s tim raslo i uvjerenje da to može postati način i oblik života i da je to »moguće naučiti kao i neku odredbu ili zapovijed«.⁵

Ali nažalost tu je, zbog sve većeg usredotočenja na same zapovijedi, istodobno bio i početak sve većeg slabljenja osobnog odnosa prema Bogu. Tu se već skrivaju »korijeni kasnije legalističke religije straha«⁶, koja će u kasnijim stoljećima sve više uzimati maha. Umnažanjem zakona i propisa bivalo je sve teže vršiti zapovijedi i pobijediti strah od kazne za kršenje tih zapovijedi, a na drugoj strani sve više je slabio osjećaj osobnog odnosa vjernosti prema Bogu. Čini se da su neki rabini, razmišljajući o paralelnosti ljubavi i straha Božjega, kako se to nalazi u Pnz 6,5.13, tek pod helenističkim utjecajem počeli raspravljati o tome, ima li odnos prema Bogu koji je motiviran ljubavlju prednost pred onim koji je motiviran strahom, ističući pritom Abrahama kao primjer ljubavi prema Bogu, a Joba kao primjer straha Božjega.⁷

Što se tiče bezbožnika, psalmist ne ističe samo njihova brojna zlodjela koja nanose nemoćnom pravedniku, nego korijen toj bezbožnosti i tim zločinima on vidi u manjku straha Božjega kod tih ljudi (usp. Ps 64). Nasuprot tome, oni koji se boje Gospodina nazivaju se »blaženima« (Ps 112,1; 128,1). Njima je zajamčena Jahvina ljubav i pravda (Ps 103,17). To uvjerenje odzvanja i u Novom zavjetu. U Marijinu hvalospjevu kaže se: »Od koljena do koljena dobrota je njegova nad onima što se njega boje« (Lk 1,50).

Transformacija straha u mudrosnoj literaturi

U mudrosnim knjigama strah od grijeha kao i manjak straha Božjega, pod utjecajem helenističke filozofske misli, prvi put postaju predmetom spekulativnog promišljanja u kojem se strah nastoji rasvijetliti svjetlom razuma i pokazati kako je on samo posljedica čovjekova ignoriranja glasa vlastitog razuma. U tom pogledu sedamnaesto poglavlje Knjige Mudrosti može se smatrati cijelim malim traktatom u kojem središnja misao glasi: »Jer strah i nije drugo nego izdaja po-

⁵ G. WANKE, ThWNT IX, str. 198.

⁶ O. SCHILLING, *Furcht*, str. 503.

⁷ Usp. H. BALZ, ThWNT IX, str. 203.

magala što ih razum daje: što se manje čovjek u sebi na njih oslanja, to mu teže pada što ne zna uzrok svojoj patnji« (Mudr 17,12). Nedostatak straha od grijeha i gubitak straha Božjega pretvara se u najgori oblik egzistencijalnog straha koji tišti čovjeka: takvi ljudi su »izvan sebe od straha« (17,6), oni su »bolne duše« i »bolesni od straha« (17,8), oni »ginu od straha« (17,9).

Nasuprot tome stoji mudra poruka Jobove knjige: »Strah Gospodnji – eto što je mudrost; 'Zla se kloni' – to ti je razumnost« (Job 28,28). Tako se u Izraelu sve više nameće uvjerenje da je »strah Gospodnji početak mudrosti« (Izr 1,7; 9,10; Ps 111,10), »škola mudrosti« (Izr 15,33). Mudri Sirah zato daje sasvim konkretan savjet i s njim povezano obećanje svima koji su kušani: »Vi što se bojite Gospoda, očekujte njegovu milost, i ne skrećite s pravoga puta, da ne propadnete. Vi što se bojite Gospoda uzdajte se u nj, i plaća vam neće propasti. Vi što se bojite Gospoda, nadajte se dobru, vječnoj radosti i milosti« (Sir 2,7-9). Tako u Izraelovoj mudrosnoj literaturi pravi strah Gospodnji postaje mjerilom uspjeta ljudskog života i pravog etičkog ponašanja.⁸ To mjerilo moglo bi se ukratko izreći: »Tko želi čovjeka pravo prosuđivati prema njegovim mogućnostima, taj mora vidjeti koje je značenje straha Božjega za njegove sudove«.⁹

Pravi strah Božji čovjeku će nadahnuti i sama stvorenja koja je Bog mudro stvorio (Ps 104,25). Psalmist je uvjeren da su ona stvorena zato »da objave ljudskoj djeci silu tvoju i slavu divnoga kraljevstva tvoga« (Ps 145,12). Zato, ako ima povjerenja u Božja stvorenja i ako je spreman oslušivati njihov glas, čovjek je već na tragu i mudrosti i straha Božjega (usp. Izr 8, 12s.; Job 12,7-9). Ali psalmist znade i to da je i čovjekova mogućnost spoznaje samo jedno od Božjih stvorenja, pa, kao i druga stvorenja, ni ona nije neograničena. »Tako strah Božji čovjeku istodobno donosi i uvid u ograničenost svoje spoznaje«¹⁰ (usp. Job 38).

Odličan poznavalac starozavjetne misli, G. von Rad vidi veliku važnost povezivanja mudrosti i straha Božjega za oblikovanja života starozavjetnog vjernika. Taj život bio je u prvom redu određen kultom i vršenjem zapovijedi, ali time nije bilo pokriveno cijelo područje ljudskoga života. Svakodnevnica je donosila brojna pitanja s obzirom na odnos prema drugima, prema novcu, prema samom sebi, svom tijelu, jeziku i svojim mislima. Tu je onda bila velika uloga učenja starozavjetne mudrosti. Ona »želi pomoći mladom čovjeku, kako da održi svoju snagu i svoj posjed i da sačuva svoj ljudski život«.¹¹

⁸ Usp. J. BECKEN, *Gottesfurcht*, u: LThK 4, Freiburg-Basel-Rom-Wien³1995., 912.

⁹ H. W. WOLFF, *Anthropologie des Alten Testaments*, München 1974., str. 305.

¹⁰ *Isto*, str. 306.

¹¹ G. v. RAD, *Theologie des Alten Testaments I*, München 1966., str. 447.

Oblici straha u Novom zavjetu

Ako gledamo statistički, strah je i u Novom zavjetu vrlo zastupljena tema. Glagol bojati se (φοβέομαι) susrećemo čak 95, a imenicu strah (φόβος) 47 puta, i to najčešće u evanđeljima i Djelima apostolskim. U Pavlovim poslanicama više puta se nalazi imenica, ali ne i odgovarajući glagol. Što se tiče sadržaja tih mjesta, može se reći da su »preuzeti određeni motivi iz starozavjetno-židovske tradicije«.¹² To ponajprije vrijedi za strah kao oblik čovjekove reakcije na teofaniju, iznenadno suočavanje čovjeka s božanskom sferom, što je u sinoptičkim evanđeljima gotovo isključivo vezano uz Isusovu osobu. Prilikom njegova prvog čuda sve prisutne obuzima zaprepaštenje (Mk 1,27), učenici su isto tako »silno prestrašeni« zbog njegova stišavanja oluje (Mk 4,41), prestrašili su se i svjedoci ozdravljenja opsjednutog iz Gerase (5,15), ali i učenici kao svjedoci njegova hoda po moru, iako su već dugo s njime (6,50). Nakon njegove najave muke, učenici ništa ne razumiju, ali se boje pitati ga (9,32). Jasna kristološka crta prepoznaje se posebice u tome što je istaknuto da ga oni, unatoč strahu, ipak slijede (10,32).

Novi zavjet pozna također i starozavjetnu formulu prevladavanja straha »ne boj se!«. Tu riječ anđeo upućuje Zahariji prilikom najave neočekivanog rođenja sina (Lk 1,13), Josipu koji ne shvaća što se događa s njegovom zaručnicom Marijom (Mt 1,20) i samoj Mariji koja također ne razumije anđelovu poruku (Lk 1,30). Tu istu riječ Isus upućuje Petru nakon što se on, zajedno sa svojim drugovima, zapanjio zbog silnog ulova riba (Lk 5,9s). Hrabreći predstojnika sinagoge Jaira koji je u strahu za svoju na smrt bolesnu kćer, Isus ističe vjeru kao sredstvo kojim će pobijediti strah: »Ne boj se! Samo vjeruj!« (Mk 5,36; Lk 8,50). On tako hrabri i svoje prestrašene učenike na jezeru (6,50), otkrivajući im u drugoj zgodi da je nevjera izvor straha (4,40). Dakle, pobjeđujući bolest i izbavljajući učenike od straha i nemoći, Isus ih istodobno uči kako se vjerom pobjeđuje strah.

Što se, prema evanđeljima, jasnije otkriva tajna Isusove osobe i što više izbija na vidjelo njezina božanska dimenzija, to više se pojačava i strah svjedoka. Petrov prijedlog kod Isusova preobraženja da naprave tri sjenice evanđelist je popratio komentarom: »Doista nije znao što da kaže jer bijahu prestrašeni« (9,6). Prema Markovu evanđelju, prva reakcija kod žena kad su čule poruku uskrsnuća bila je »strah i trepet« (Mk 16,8); Matej je prilično nespretno ublažio dodavši motiv radosti koji je poslije prevladao nad strahom (Mt 28,8); to je učinio i Luka ispustivši drugi izraz »trepet« (Lk 24,5). Taj početni »strah žena u Mk 16,8 odnosi se jednako i na prazan grob kao i na neshvatljivu poruku anđela. On još uvi-

¹² H. BALZ, ThWNT IX, str. 204.

jek stoji na strani Isusove neshvatljive muke i smrti što vodi u zaprepaštenje; jer najava uskrsnuća još uvijek nije isto što i iskustvo Uskrsloga koji donosi spasenje«. ¹³ Ukazanja će naime doći tek poslije toga.

U Lukinu dvostrukom djelu nalazimo utjecaj starozavjetnog mudrosnog postovječivanja pobožna čovjeka s bogobojažnim. Taj utjecaj očit je već u Marijini hvalospjevu (Lk 1,50), ali on je u svom negativnom obliku posebice naglašen u opisu bezbožnog suca u Isusovoj prisposobi o ustrajnosti u molitvi, jer neosjetljivost toga čovjeka na uporne molbe dolazi otud što se ne boji Boga (Lk 18,2). Pozitivan primjer motiva bogobojažnosti posebno je čest u Djelima apostolskim, gdje se pogani koji se zanimaju za evanđelje nazivaju »pobožnim i bogobojažnim« (Dj 10,2. 22. 35; 13,16. 26. 50).

Strah i vjera u Pavlovim poslanicama

Napetost odnosa straha i vjere koja se provlači kroz Bibliju od Starog do Novog zavjeta posebno je zastupljena, ali i zanimljiva u Pavlovim poslanicama. Tako on piše Rimljanima: »Ta ne primiste duha robovanja da se opet bojite, nego primiste Duha posinstva u kojem kličemo: 'Abba! Oče!'« (Rim 8,15), a Filipljanima poručuje: »Tako ljubljeni moji, ... sa strahom i trepetom radite oko svoga spasenja!« (Fil 2,12). Kako povezati »Duha posinstva«, na jednoj i »strah i trepet«, na drugoj strani? Na prvi pogled može se činiti da se radi o nepomirljivom proturječju. Ali doista samo na prvi pogled, jer baš ta dva mjesta uzeta zajedno odaju nam duboku teološku strukturu Pavlova pojma vjere. On naime vjeru (χάρις) shvaća kao dar milosti (πίστις), i to sasvim određeno, »kao dar Boga koji je sudac«, pa ga zato uvijek treba shvatiti kao »dar oprostjenja, u kojem se podrazumijeva osuda grijeha i podvrgavanje čovjeka Božjoj volji koja od njega traži da čini dobro«. ¹⁴

A budući da je kršćaninova egzistencija eshatološka egzistencija koja ide prema svom konačnom dovršenju pri čemu je dakako nezaobilazan i sud, to onda u čovjeku rađa strah da se ne izgubi dar i ne proigra spasenje. Zato Pavao može izraz »strah« (Rim 8,15) u svom parenetskom govoru još i pojačati dodajući »i trepet« (Fil 2,12), ali to nije više ropski strah koji bi proizlazio iz svijesti čovjekove nemoći, jer on ne pripada više starom načinu života kakav je bio prije Krista, a koji Pavao označava »duhom robovanja«, jer kršćanin je primio duha posinstva (Rim 8,15). Zato se može s pravom reći da u Pavlov pojam vjere (πίστις) na isti način konstitutivno spadaju i nada (ἐλπίς) kao i strah (φόβος). ¹⁵

¹³ H. BALZ, ThWNT IX, str. 207.

¹⁴ R. BULTMANN, πιστεύω κτλ, ThWNT VI, str. 223.

¹⁵ Usp. R. BULTMANN, ThWNT VI, str. 223.

Sve troje su nerazdvojni dijelovi nove stvarnosti kršćaninove egzistencije. G. Theissen upozorava da se izvor straha o kojem Pavao govori ne smije gledati u »nesvjesnim čovjekovim namjerama koje bi mogle stajati u napetosti s njegovom savjesti«, jer on je uvjeren da je u Kristu pomirena čovjekova i svijest i podsvijest i da »ga te nesvjesne namjere ne mogu više egzistencijalno ugroziti na sudu«¹⁶. Slično kao i u 1 Kor 4,5, Pavlova je namjera naglasiti kako ni čovjekova savjest nije apsolutni sudac, već jedino Bog.¹⁷

Isus je nastojao svojim učenicima uzeti strah pred uzburkanim morem i pred onima koji će ih progoniti kada budu nastupali u njegovo ime (Mt 10,16-26), koji im doduše mogu i tijelo ubiti (10,28a), ali im je rekao da se moraju bojati onoga tko može »i dušu i tijelo pogubiti u paklu« (10,28b). Isto tako »i za Pavla strah može biti važan aspekt vjere, a da pritom nova kršćanska egzistencija ne bude načelno obilježena bojažljivošću i strahom. Pritom je uvijek odlučujuća prijeteća ozbiljnost suda Božjega.«¹⁸ Taj strah u onoj poznatoj slici maslinova stabla treba sačuvati pricijepljene grane, to jest obraćene pogane, da se ne uzohole i ne budu zato otrgnuti sa stabla koje ih nosi. Zato im Pavao piše: »Dobro! Oni su zbog nevjere odlomljeni, a ti po vjeri stojiš. Ne uznosi se, nego strahuj! Jer ako Bog ne poštedje prirodnih grana, ni tebe neće poštedjeti« (Rim 11,20s). I tu je dakle motiv straha jasno u službi konačnog ostvarenja kršćaninu darovanog spasenja.

U tom kontekstu treba promatrati i Pavlov govor o »strahu« u 1 i 2 Kor. Kad on piše svojim Korinćanima: »I ja priđoh k vama slab, u strahu i u veliku drhtanju« (1 Kor 2,3), to se ne smije shvatiti kao neka Pavlova taktika smišljena nakon njegova velikog neuspjeha u Ateni. Upozoravajući na to da su »strah i drhtanje« u biblijskom govoru popratne pojave epifanije i primanja objave (Izl 20,18), H.-J. Klauck naglašava da se te riječi »ne smiju shvatiti čisto psihološki, kao da je Pavao nakon svoga neuspjeha u Ateni, ... stigao u Korint posebno depimiran, pun straha od novog neuspjeha i s čvrstom odlukom, da će odsad posve drukčije nastupati«¹⁹, već ih treba shvatiti načelno u povezanosti sa shvaćanjem križa kao Božje slabosti (1 Kor 1,25) i slabosti Raspetoga (2 Kor 13,4). U toj povezanosti on i svoju apostolsku egzistenciju shvaća kao egzistenciju u slabosti (2 Kor 12,10), koja ipak rađa velikom uspješnošću koju Pavao pripisuje Bogu, a ne

¹⁶ G. THEISSEN, *Psychologische Aspekte paulinischer Theologie*, Göttingen 1983., str. 71.

¹⁷ Usp. H.-J. KLAUCK, *1. Korintherbrief* (NEB NT 7), Würzburg 1987., str. 37; G. THEISSEN, *Psychologische Aspekte paulinischer Theologie*, str. 67s.

¹⁸ H. BALZ, ThWNT IX, str 209; R. Bultmann, *Theologie des Neuen Testaments*, str. 321 ističe zgodno da »vjera koja je darom Božje milosti oslobođena od straha ne smije zaboraviti da je ta milost koja je oslobađa milost suca«.

¹⁹ H.-J. KLAUCK, *1. Korintherbrief*, str. 28; Usp. W. SCHRAGE, *Der erste Brief an die Korinther* (EKK VII/1), Zürich 1991., str. 229.

sebi (usp. 2 Kor 4,7). Pavao je takav svoj nastup u »strahu i drhtanju« najvjerojatnije spomenuo zato da bi Korinćane podsjetio kako je bezumno njihovo hvalisanje mudrošću (usp. 1,17s.; 8,2).

Strah kao motiv novozavjetnog opominjanja (pareneze)

Možda nijedan drugi novozavjetni tekst nije doživio tako brojna i tako suprotna tumačenja kao Rim 13,1-7 sa svojim motivom straha.²⁰ Danas ipak prevladava mišljenje da to nije nikakav kasniji »umetak« kojemu bi bio cilj naknadno upozoriti kršćane na potrebu društvene lojalnosti prema civilnoj vlasti, već da je riječ o izvornom Pavlovu tekstu parenetske naravi koji treba promatrati u kontekstu Rim 12,9-21 na jednoj i 13,8-10 na drugoj strani²¹, pri čemu treba imati na umu da Pavao nipošto ne želi izložiti cjelovito učenje o odnosu Crkve i poganske države koje bi vrijedilo u svim prilikama i u svakom vremenu, već donosi samo jedan aspekt tog odnosa, dok drugi novozavjetni tekstovi (usp. Mk 12,13-17 par.; Dj 5,29; 1 Pt 2,13-17; Otk 13) donose druge aspekte.²²

Samo tako se može razumjeti da tu primjerice nedostaju poznati eshatološki i kristološki motivi Pavlove pareneze, a umjesto njih sve je uklopljeno u opću parenezu kojoj je motiv ljubav (12,9-21 i 13,8-10)²³, po čemu se ovaj tekst doista doima kao »strano tijelo«²⁴ među Pavlovim tekstovima. Smisao toga teksta jest u tome, da polazeći od posebnog stanja zajednice u Rimu u trenutku pisanja poslanice, Pavao želi dati smjernice, kako se kršćani »u tom trenutku i u toj situaciji trebaju politički ponašati kao ljudi koji već pripadaju Kristu kao Gospodinu, koji idu prema svome konačnom spasenju, ali koji do tada još moraju svoje političke životne odnose provoditi kao svjedočanstvo orijentirano i nadahnuto na ljubavi.«²⁵

Nasuprot tom Pavlovom tekstu treba istaknuti naoko posve suprotnu tendenciju u ivanovskom krugu, gdje se nekako euforično ide za oslobođenjem od sva-

²⁰ Usp. M. VUGDELIJA, *Kršćanin i državna vlast (Rim 13,1-7)*, u: O kraljevstvu nebeskom – novo i staro (spomenspis B. Duda), KS Zagreb 2001., str. 197-273; M. THEOBALD, *Der Römerbrief* (Etrträge der Forschung 294), Darmstadt 2000., str. 295-310.

²¹ Usp. M. VUGDELIJA nav. dj., str. 202-206.

²² Usp. M. THEOBALD, nav. dj., str. 310; M. ZOVKIĆ, *Elementi globalne etike u Novom zavjetu*, u: *Interpres Verbi* (spomenspis LJ. Rupčić), Mostar 1998., str. 205s posebno upozorava na pojam »savjest« (*syneidesis*) u 13,5, što znači da Pavao, služeći se »filozofskim rječnikom«, misli »na savjest svakog čovjeka«.

²³ H. BALZ, *ThWNT IX*, str. 212 vidi ovdje prvu naznaku ranokršćanskog entuzijazma, prema kojemu »ljubav čini strah nepotrebnim«, pozadinu toga on nazire u »poznatom rabinском motivu nadvisivanja straha ljubavlju« (bilj. 143).

²⁴ Usp. E. KÄSEMANN, *An die Römer*, str. 336s.

²⁵ M. VUGDELIJA, nav. dj., str. 232.

ke vrste straha, pa i onog od Boga: »Straha u ljubavi nema, nego savršena ljubav izgoni strah; jer strah je muka i tko se boji, nije savršen u ljubavi« (1 Iv 4,18). To što na prvi pogled slični na nekakav oblik zanesenjaštva shvatljivo je u kontekstu naglašene sadašnje eshatologije i velikog značenja ljubavi u ivanovskim spisima. Zato H.-J. Klauck predlaže da se 1 Iv 4,18 interpretira u kontekstu 1 Iv 3,2, gdje se kaže: »sad smo djeca Božja ..., a kad se očituje, bit ćemo njemu slični, jer vidjet ćemo ga kao što jest«. Pisac dakle želi svojim čitateljima poručiti: »Prava djeca Božja žive bez straha. Za njih dan suda ne znači sud kazne ... Sud Božji ostaje doduše zadnje obzorje naše odgovornosti i našeg djelovanja«, ali kršćani mogu »opušteno i s pouzdanjem ići ususret tom obzorju.«²⁶

Izraz »strah Božji« koji Pavao u Rim 3,18 preuzima kao starozavjetni citat (usp. Ps 35,2) pojavljuje se u 2 Kor 5,11 kao »strah Gospodinov« a u Ef 5,21 kao »strah Kristov« i tako postaje »tehničkim izrazom kršćanskog ponašanja«²⁷ u Novom zavjetu. »Strah Božji« i glagolski oblik »bojati se Boga« u mlađim spisima Novoga zavjeta češće stoje u parenetskom značenju kao motivi kršćanskog poticanja: robovi se upozoravaju da njihova poslušnost gospodarima ne bude hinjena, nego da bude »u jednostavnosti srca, bojeći se Gospodina« (Kol 3,22), kršćanima se poručuje s obzirom na njihov odnos prema vlastima: »sve poštujte, bratstvo ljubite, Boga se bojte, kralja častite« (1 Pt 2,17); A Knjiga Otkrivenja obećava nagradu »svetima i svima koji se boje imena tvojega ...« (Otk 11,18).

Iako je u Novom zavjetu strah prevladan idejom sinovstva koje je Krist omogućio vjernicima (Rim 8,15), on ipak ostaje sastavnim dijelom kršćanske eshatološke egzistencije koja je usmjerena prema tjelesnoj smrti, sudu i konačnom dovršenju. Unatoč sigurnosti spasenja u Kristu, kršćanin se mora bojati za konačni ishod svoga života, jer on ne ovisi samo o Kristu, već i o njegovoj vjernosti daru spasenja koji je dobio od Krista. S Pavlom bi se moglo reći da će svakog straha nestati tek onda kad bude obeskrijepljen zadnji čovjekov neprijatelj, smrt (usp. 1 Kor 15,26).

²⁶ H.-J. KLAUCK, *Der erste Johannesbrief* (EKK XXIII/1), Zürich i dr. 1991., str. 272s.

²⁷ R. BULTMANN, *Theologie des Neuen Testaments*, str. 562; J. GNILKA, *Der Epheserbrief* (HthKNT X/2), Freiburg-Basel-Wien 1971., str. 275 ističe da se taj inače jedinstven izraz odnosi »na Kyriosa koji želi odrediti čitav njihov život, a ne jednostrano na Suca života«; R. SCHNACKENBURG, *Der Brief an die Epheser* (EKK X), Neukirchen-Vluyn 1982., str. 250 naglašava kako nije dosta ostati samo kod jedinstvenog izraza »strah Kristov«, već da i sam izraz strah treba ispravno interpretirati, podsjećajući da ta »riječ, koja već u klasičnoj literaturi može poprimiti različita značenja (strah pred nečim, ali i strahopoštovanje, rešpekt), u židovskom području kroz 'strah Božji' dobiva posebno obilježje, tendirajući jako prema 'strahopoštovanju'. Ali teško da se u tom kontekstu misli na Krista suca«.

Summary

FEAR IN THE BIBLE

Beginning with the fact that fear is a general human phenomenon, this article seeks to uncover the Biblical view of fear in the light of revelation. The author identifies the difference between human fear of a more powerful enemy, including natural forces, illness and finally death itself, compared to the fear of the mysterious divine. The Bible can help man in overcoming the first kind of fear by calling to mind that the source of fear is in man's own limitedness and final mortality, and inviting him to lean on God who is his only security. The other kind of numinous fear present from the time of creation is a fear common to the Bible's view of man and to all other people. This type of fear slowly becomes transformed, in the light of revelation, into veneration towards God who revealed himself to Moses. Even though Yahweh is exalted and fearsome, he is near and holy to his People, and that is why his People may honour him while not fearing him. Thus the concept of fear becomes a synonym for honouring God and maintaining a correct relationship with him. Wisdom literature influenced by Hellenistic philosophy reveals that reason is the source of proper recognition of the will of God, concluding that fear is a consequence of an inadequate perception of God. The New Testament is familiar with a form of numinous fear as an inadequate perception of the secret of Jesus as person, his mission, and the strength that emanates from him and which draws man to himself. This fear comes into view in the unexpected appearances of the Resurrection One, but is transformed to joy as soon as the disciples recognise that it is Jesus. Finally, Paul along with other New Testament authors, while emphasising the Christian sonship in which there is no room for any kind enslavement by fear, use the motive of fear in a parenthetical way as a warning that Christian existence is an eschatological. That is to say, it remains open for its final completion while taking into consideration judgement.

Key words: fear, overcoming fear, revelation, fear of God, fearful respect, eschatological existence, completion of salvation, judgement.